

Izabella Rusinowa

Uniwersytet Warszawski

Ważne publikacje kościuszkowskie

Nakładem powstałej przed 20 laty, celem kultywowania i propagowania szeroko pojętej tradycji kościuszkowskiej, Polskiej Fundacji Kościuszkowskiej zostały wydane dwa zbiory artykułów autorstwa badaczy tej problematyki. Pierwszy z nich pt. *Bitwa pod Maciejowicami. W dorobku historyka prof. dr. hab. Tadeusza Rawskiego. 75. rocznica pracy naukowej* liczy stron 194, zawiera 21 tekstów tegoż naukowca, druga to praca autorstwa prof. Mariana Marka Drozdowskiego pt. *Tadeusz Kościuszko. Szkice biograficzne. Tradycja*, licząca stron 312, która zawiera 38 artykułów, poświęconych tematyce kościuszkowskiej. Obie publikacje starannie wydane, z biografiami i bibliografią prac obu badaczy, przypominają czytelnikom 225. rocznicę insurekcji kościuszkowskiej.

W trzech działach pierwszej z omawianych prac, zawierających artykuły autorstwa profesora wojskowości Tadeusza Rawskiego, Autor ich na podstawie nie tylko badań historyków polskich, ale przede wszystkim rosyjskich, omówił zagadnienia związane z wojskiem Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1793–1794, zwracając uwagę na brak polskiego przemysłu zbrojeniowego, kadr dowódczych, a przede wszystkim niewielką liczebność żołnierzy zarówno na terenie ziem polskich, jak i litewskich. Przedstawiał także sytuację międzynarodową lat 1787–1788, kiedy to Rosja i Austria znalazły się w stanie wojny z Turcją. Za tą ostatnią opowiadały się Prusy i Wielka Brytania, zaś Szwecja zastanawiała się nad wystąpieniem przeciwko siłom rosyjskim, pamiętając klęski swych wojsk na rozległych terenach tego kraju.

W tej niejako korzystnej sytuacji międzynarodowej posłowie Rzeczypospolitej Obojga Narodów zebrani w Warszawie w trakcie obrad sejmowych 20 października 1788 roku uchwalili aukcje wojska do 100 tys., by w kwietniu następnego roku uchwalić na potrzeby obronności kraju „ofiara wieczystą Prowincji Obojga Narodów na powiększenie sił krajowych”, czyli „ofiara dziesiątego grosza”. Ten podatek miał być przeznaczony na powstanie armii stałej i jej wyposażenie, w tym budowę przemysłu zbrojeniowego.

Autor tych artykułów w swoich rozważaniach podkreślił, iż Rosja po zakończeniu wojny z Turcją, wykorzystując zaangażowanie się Austrii i Prus przeciwko rewolucyjnej Francji, w istniejącej europejskiej sytuacji politycznej dążyła do przywrócenia swego protektoratu nad Rzeczypospolitą. Zdaniem prof. Rawskiego była to odpowiedź na reformy sejmowe, kiedy to grupa możnowładców – targowiczán – dążyła do przywrócenia dawnych wolności i stanęła przeciwko planom modernizacji kraju, co mogło się dokonać po uchwaleniu oraz ogłoszeniu oświeceniowej konstytucji i wprowadzeniu jej w życie 3 maja 1791 roku.

Wojna 1792 roku, przy niewielkich siłach zbrojnych Rzeczypospolitej, to stały odwrót wojsk polsko-litewskich od ziem Ukrainy i Wielkiego Księstwa Litewskiego do rzeki Bug, a po walkach pod Dubienką 18 lipca 1792 roku, kiedy wojska rosyjskie doszły do przedpoła Warszawy, król Stanisław August Poniatowski 24 lipca 1792 roku nakazał przerwać działania zbrojne i w rezultacie doszło do II rozbioru Polski przez Rosję i Prusy, redukcji wojska i kryzysu ekonomicznego, a także włączenia do armii rosyjskich części oddziałów polskich.

W sześciu zamieszczonych w tym zbiorze artykułach ich Autor wskazuje na osamotnienie międzynarodowe resztek ziem Rzeczypospolitej pozostałych po II rozbiorze, a wykorzystując zarówno badania historyków, jak i archiwa rosyjskie, omawia taktykę Kościuszki i jego niewielkiego sztabu, jak i plany oraz działania dowódców rosyjskich, którzy wykorzystując posiadaną przewagę ilościową i materiałową, doprowadzili do połączenia dwóch rosyjskich armii, tj. generałów: Ferensa i Suworowa i upadku polskiego ruchu niepodległościowego, kierowanego 1794 roku przez Kościuszkę i jego generałów.

Prof. T. Rawski szczegółowo omówił przeprawę wojsk Ferensa przez Wisłę i położenie wojsk dowodzonych przez Kościuszkę, a także pola bitewnego oraz sił polskich, niezależnie od przedstawienia przebiegu samej bitwy pod Maciejowicami. Zamieścił także mapy, ukazujące zmieniającą się z godziny na godzinę sytuację stron walczących na polach maciejowickich.

Prof. Rawski włączył się ponadto w trwającą od dwóch wieków dysputę, zresztą nie tylko historyków, o gen. Ponińskim i jego późnym przybyciu pod Maciejowice. Podważa jego późniejszą obronę przed stawianymi mu zarzutami. Na stronie 98 pisał bowiem „(...) po owym ustaniu huku dział Poniński jakoby maszerował dalej i doszedł do okolic Tyszyna, a więc był blisko pola walki. Napotkał rozbitków (280) i zdecydował się na odwrót. O godz. 9 wieczorem był w Korytnicy. Tak więc zabrakło być może kilku godzin, aby rozegrał się wariant Marengo. Ale do tego nie doszło”. Swoje rozważania o bitwie podsumował następująco: „Dywizja Sierakowskiego została zniszczona. Zginęło (polegli i pomordowani) około 2 tys. żołnierzy”, zaś ranny Kościuszko i jego generałowie znaleźli się w niewoli rosyjskiej. Kiedy Suworow dowiedział się o zwycięstwie ludzi Ferensa, zdecydował się na marsz na Warszawę, bowiem obawiał się ewentualnego zagrożenia przez żołnierzy Mokronowskiego.

Zdaniem prof. Rawskiego, o upadku powstania kościuszkowskiego zadecydował brak przemyślnego zbrojeniowego. Ciekawe są rozważania Autora zawarte w omawianej pracy o bitwach warszawskich od XVIII do XX wieku, szczególnie, iż wykorzystał rosyjską literaturę i historiografię. Pisał, że w XIX wieku, kiedy po carze Pawle I, który uwolnił jeńców polskich (około 10 tys.) wziętych do niewoli w 1794 roku, znikła całkowicie państwowość polska, to dopiero w 1807 roku po pokoju w Tylży zaistniało przez kilka lat na mapie Europy „kadłubowe Księstwo Warszawskie, a po jego upadku, dopiero po I-jej wojnie światowej nazwa – Polska – znowu została przywrócona, jednak w 1920 roku, kiedy to bolszewicy, głosili hasła obalenia traktatu wersalskiego oraz dążyli na zachód dla rozszerzania wszechświatowej rewolucji”. Przeszkodą dla tej polityki rosyjskiej stała się odrodzona Polska, jak pisał prof. Rawski w omawianej publikacji na s. 127, „zwrotnik Wersalu w środkowo-wschodniej Europie”.

W tej części omawianej publikacji prof. Rawski przytoczył przykłady propagandy rosyjskiej, w której starano się, w stosunku do Polaków, elementy nacjonalistyczne łączyć z internacjonalistycznymi. Zatrzymanie ofensywy rosyjskiej pod Warszawą w 1920 roku, zdaniem prof. Rawskiego, „przekreśliło próbę powrotu do traktatu wiedeńskiego, a traktat ryski z 18 marca 1921 r. był pierwszym kompromisem polsko-rosyjskim od czasu traktatu Grzymułtowskiego z 1 maja 1683 r.”(s. 133).

Drugą z recenzowanych pozycji wydawniczych są zebrane artykuły prof. Mariana Marka Drozdowskiego – *Tadeusz Kościuszko. Szkice*

biograficzne. Tradycja. Publikacja ta, jak wspomniano wcześniej, zawiera 38 artykułów, podzielonych na 6 części, pisanych w XXI wieku. W swoich rozważaniach Autor wykorzystuje, a przy okazji popularyzuje, dotychczasowy dorobek historiografii polskiej.

Ta interesująca, moim zdaniem, publikacja, zaczyna się od trzech artykułów omawiających rolę kobiet w życiu Tadeusza Kościuszki, relacje z rodziną księżąt Czartoryskich i pożegnanie Kościuszki przez Polaków w kwietniu 1818 roku, kiedy to jego zwłoki przewieziono do Krakowa i złożono w krypcie św. Leonarda na Wawelu.

Część druga to osiem artykułów poświęconych problematyce powstania kościuszkowskiego. Rozpoczyna ją tekst dyskusyjny, jeżeli chodzi o tytuł, *Zapominana Bitwa Warszawska 17–18 kwietnia 1794 r.* – w dotychczasowej historiografii polskiej znana jako insurekcja warszawska. Pod tym mylącym tytułem kryją się ponadto dzieje obrony miasta przed Prusakami. Dwa artykuły w tej części dzieła prof. Drozdowskiego są poświęcone powstaniu 1794 roku na Litwie, gdzie doszło do pewnego rozdzwieńku między radykalnymi hasłami społecznymi, głoszonymi przez Jakuba Jasińskiego, a umiarkowanym programem Kościuszki „wolność, całość, niepodległość”. Kościuszko bowiem, wedle M.M. Drozdowskiego, obawiał się „przede wszystkim separatyzmu litewskiego” oraz ambicji Jasińskiego. Tych ambicji nie potwierdza J. Sułek – biograf Jasińskiego. Niewielkie objętościowo, kolejne rozważania oparte na badaniach H. Mościckiego i A. Zahorskiego autorstwa M.M. Drozdowskiego, mówią o roli Jasińskiego w obronie Pragi w listopadzie 1794 roku. Żałować należy, iż autor tego artykułu nie wspomniał o Adamie Mickiewiczu, który w koncercie Jankiela zamieszczonym w *Panu Tadeuszu* przypominał rzeź Pragi dokonaną przez wojska rosyjskie.

Dwa artykuły w tej części publikacji poświęcone są Ziemi Garwolińskiej, terenom zaopatrzeniowym w pewnej mierze zarówno powstańców, jak i Warszawy, a także odsłonięciu w Nowym Żabińcu w 1999 roku tablicy kościuszkowskiej. Włącza się także M.M. Drozdowski do sporu o ocenę bitwę maciejowickiej. Za historykiem A. Śliwińskim powtarza dyskusyjną tezę, iż to Tomasz Wawrzecki, na wniosek Kołłątaja, został następcą Kościuszki.

Ciekawe są rozważania prof. Drozdowskiego w kolejnych artykułach o zdaniach historyków w tym: Wacława Tokarza, Mariana Kukiela, Stanisława Herbsta, Longiny Ordon, Władysława Konopczyńskiego i innych na temat Kościuszki jako przywódcy wojskowego i cywilnego Polaków oraz o sporach między badaczami, dotyczących oceny wydarzeń

roku 1794 i ich wpływu na tradycję i literaturę polską. Przypomina przy tym popularyzatorskie prace Barbary Wachowicz.

Zaznaczył też M.M. Drozdowski w swych rozważaniach, iż Kościuszko był dobrze wykształconym inżynierem wojskowym, stąd swe umiejętności wykorzystał zarówno przy budowie twierdzy West Point nad rzeką Hudson w okresie amerykańskiej wojny o niepodległość, jak i przygotowaniu Warszawy do obrony przed oddziałami pruskimi i rosyjskimi w 1794 roku. Przypomnił także czytelnikom tegoż artykułu, iż po powrocie do kraju w 1784 roku i po podjęciu służby wojskowej, Kościuszko złożył przysięgę na wierność konstytucji majowej.

W kolejnej części omawianej publikacji M.M. Drozdowskiego zastanawia się nad dyskusyjnym pytaniem o uobywatelnienie chłopą polskiego w 1794 roku, a także iż Naczelnik w sukmanie stał się symbolem dla przyszłych powstańców 1830 i 1863 roku, chociaż w różnym stopniu jego mit był wykorzystywany w powstającym pod koniec XIX wieku ruchu chłopskim.

Szkoda, iż w tych rozważaniach zabrakło ich Autorowi próby postawienia pytania na ile Kościuszko stał się bohaterem narodowym zarówno w XIX, jak i XX wieku? Czy wywołane przez niego i przegrane w sumie powstanie 1794 roku wpłynęło na mentalność pokoleń Polaków? Czy literatura, sztuka i organizowane nabożeństwa za jego duszę i kolportaż lepiej czy gorzej wykonanych litografii z jego podobizną – utrwaliły jego cnoty i niezłomność charakteru u wielu Polaków, zarówno tych udających się na emigrację, jak i pozostających w podzielonym między zaborców kraju?

Interesujące są rozważania prof. Drozdowskiego dotyczące sięgania w tworzących się polskich partiach politycznych w okresie międzywojennym do tradycji kościuszkowskich i posługiwania się imieniem tegoż w różnych wystąpieniach zarówno sejmowych, jak i propagandowych.

W 1910 roku Polonia amerykańska doprowadziła do ustawienia w Washington D.C. pomnika Kościuszki, niezależnie od odsłonięcia pomnika Kazimierza Pułaskiego (ten ostatni za pieniądze podatnika amerykańskiego). W Warszawie pomnik Kościuszki został postawiony w 2010. Ciekawy jest artykuł, omawiający dzieje tego pomnika warszawskiego, autorstwa M.M. Drozdowskiego.

Interesujące są ponadto uwagi o wydany w 2019 roku przez Bibliotekę Ursynowską w Warszawie rękopisu romansu pt. *Konstanya czyli nieszczęścia występnej zalotności*, Juliana Ursyna Niemcewicza, adiutanta Kościuszki w 1794, uczestnika bitwy maciejowickiej

i towarzysza w wyprawie Kościuszki do Stanów Zjednoczonych, gdzie niezależnie od opisu wyprawy napoleońskiej do Moskwy, dużo jest wątków odnoszących się do powstania kościuszkowskiego.

Kończąc omawianie tych dwóch publikacji Polskiej Fundacji Kościuszkowskiej należy, moim zdaniem, podkreślić, iż utrwalają one postać Kościuszki w historii Polski już XXI wieku, ale także pokazują możliwości analizowania wydarzeń 1794 roku z różnych punktów widzenia.

Izabella Rusinowa

Tadeusz Rawski, *Bitwa pod Maciejowicami. W dorobku historyka wojskowości prof. dr. hab. Tadeusza Rawskiego 75. rocznica pracy naukowej*, Polska Fundacja Kościuszkowska, Warszawa 2021, ss. 194.

Marian Marek Drozdowski, *Tadeusz Kościuszko. Szkice biograficzne. Tradycja*, Polska Fundacja Kościuszkowska, Warszawa 2021, ss. 312.